УДК 141.7 Спиноза Б.
141.7 Лок Џ.
172.1

Оригинални научни рад

Срђан Ж. СЛОВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић

СПИНОЗИНА И ЛОКОВА ТЕОРИЈА ДРУШТВЕНОГ УГОВОРА**

Айсџиракџи: Спиноза у први план ставља остваривање личне слободе и среће појединца, што се може остварити само у државном стању, након споразума између појединца и заједнице. То стање је засновано на разуму, а у њему природно право остаје неповређено. Нема разлика између природног права и природног закона. Има се онолико права колика је моћ појединца или државе. У своју политичку теорију Спиноза уводи и категорију моћи, јер жели да све посматра са практично-политичког аспекта.

Лок природно стање дефинише као стање слободе. Човека у овом стању везују природни закони из којих Лок изводи право на слободу, живот и својину. Грађанско друштво или влада стварају се сагласношћу поданика, а никако освајањем. Законе су дужни да поштују сви, укључујући и суверена. Лок је напао апсолутну монархију и заговарао ограничену уставну парламентарну владу, уз поштовање владавине права.

Кључне речи: Лок, Спиноза, друштвени уговор, природно стање, слобода, влада, сагласност.

СПИНОЗИНО И ЛОКОВО СХВАТАЊЕ ПРИРОДНОГ СТАЊА

Спинозино схватање природног и друштвеног стања је слично Хобсовом, али је и флексибилније од његовог. У свом *Теолошко-политичком џиракџи* Спиноза поставља питање слободе и среће појединца. У том циљу, посебну пажњу поклања избору најбољег политичког режима који ће то обезбедити. Основна карактеристика Спинозиног учења о друштву и држави је тај да све слободе и права појединца посматра са практично-политичког и етичког аспекта, а не теоријског. Спиноза у први план ставља појединачне

* виши научни сарадник, drsrdjans@gmail.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. број 178028), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

слободе мишљења и личних убеђења. Из таквих слобода проистиче и значај људских права, која ће касније постати основа борбе буржоазије за напреднији друштвено-политички поредак. Спинозина намера није била да открије нешто ново и ванвременско, већ само да укаже на основна начела која изводи из саме природе људског рода (Vujadinović Milinković 1996: 146). Као полазну основу свеукупног испитивања и разматрања политике, Спиноза узима природу људског рода. Желео је, налик Макијавелију, да у први план стави људску праксу, а не идеје. Саме државе се деле према критеријуму да ли омогућавају да човек изрази своју слободу мишљења. Овакав концепт друштва умногоме промовише Спинозино секуларно тумачење друштва и државе. Безбедност и опстанак, на чему је и Хобс инсистирао, се по својој природи подразумевају.

Сходно Спинозиној детерминистичкој филозофији, свака индивидуа је опремљена одређеном количином моћи, па тиме има и природно право да чини оно што му допуштају склоности и природно и друштвено окружење. Човек има право избора, а од свих избора најбитнији је онај који се тиче личне среће. То се не може остварити у природном, већ друштвеном стању једног демократског политичког режима. Природни закони важе за оба стања, али се у њима различито испољавају. Насупрот Хобсу, код кога се природни закон разликује од природног права, код Спинозе се природни закон и природно право поклапају. Под природним правом подразумевамо само природне законе сваког појединца, све што појединац чини саобразно свом природном праву (Spinoza 1957: XXXII). Природно право се не заснива на здравом разуму, већ на поменутом степену моћи, снаге и жеља појединца. То је стање највеће слободе, које човек не може да оствари у природном стању, јер се жеље и сопствени прохтеви укрштају и потиру. Да би се људи ослободили таквог стања и живели срећно и безбедно, неопходно је „да се међусобно споразумеју и пристану да заједнички уживају права над свему што им по природи припада“ (Isto: XXXIII). Ово је услов стварања новог, државног стања, у коме живот људи више није условљен жељама појединаца, већ вољом читаве заједнице.

За разлику од Спинозе, Лок је природно стање оквалификовао као стање слободе (McLelland 1996: 222). У својој Другој расправи о влади, Лок почиње хипотетичким описом природног стања, уз објашњење како људи излазе из њега. Човека у овом стању везују природни закони, а сам човек поштује и признаје права других. Природно право представља све оне прерогативе које даје природни закон. На овом стадијуму Лок природни закон изједначава са божјим. Из природног закона извлачи се и природно право на својину. У сагласности са божјим правом и чувених Десет заповести, Лок овај корпус права проширује на следећа: поменуто право на својину, право на живот и слободу (McLelland 1996: 223). Овим Лок иде даље од Хобса и право на опстанак или пуко преживљавање надопуњује правом на рад и стицање иметка.

У складу са рационалистичком филозофијом, Лок указује на значај разума у погледу признавања права других. Права, са своје стране, имплицирају и одређене обавезе. Онај ко нема обавеза он је привилегован. У таквим реципрочним међуодносима природно стање се подруштвљава. Човек не сме да чини грехе, јер тиме угрожава природна права других. Пошто постоји претпоставка кршења природних права, онда се неумитно уводи судски ауторитет, чиме природно стање постаје друштвено. У том стању људи могу да склапају одређену врсту уговора и без постојања владе. Парадигматични примери оваквих уговора су језик и злато. Управо је одсуство владе то које је наметнуло овакво устројство. Човекове природне неједнакости у природним способностима су за Хобса биле мање битне, док су за Лока битне јер воде ка неједнакостима у богатству. Човек треба да добије онолико колико може да уради, јер уколико неко полаже право на оно што није у стању да уради, онда је он кршилац природних права. Пошто у природном стању још није постојала валута, ослобађање од вишкова се није могло вршити на профитабилан начин. До промене је дошло увођењем валуте. Природно стање је за Лока почетак економске међузависности и друштвене сатисфакције између богатих и сиромашних. Дакле, све ово се дешава пре настанка државе (McClelland 1996: 224).

Лок надовује Хобсову тезу о природном закону. Из природног закона се изводе природна права. Ову тезу заступа и Хобс, али Лок иде даље од ове тврдње указујући на то да природни закон намеће одређене обавезе човеку, независно од тога да ли човек живи у природном стању или грађанском друштву. Лок више од Хобса укључује разум и природни закон повезује са моралним законима. Оваква улога природног закона омогућује човеку да разлучи добро од зла (Strauss 1953: 202). Природни закон је оличење бога у човеку и изјава божје воље. Из божјег закона произилази и божје право, кога често називају и „вечно право“. Уколико човек није свестан ове чињенице, он не може да поступа морално. Лок овде уводи и категорију откривења, јер разум само даје потврду да је божански закон откривен. Природни закон делује у потпуности само уколико садржи санкције, јер разум није у стању да спозна природни закон као закон (Isto 1953: 204).

ОД ПРИРОДНОГ КА ДРУШТВЕНОМ СТАЊУ

Да би се човекове жеље оствариле, саобразно Спинозином учењу, ствара се државно стање које је засновано на разуму и одржава се на основу „неповредивости општег споразума без икакве повреде природног права: свако преноси део своје власти на заједницу, која ће имати највише природно право над свим стварима, тј. суверенитет“ (Spinoza 1957: XXXIII). Дакле, тежња

ка слободи мишљења и изражавања своје отеловљење добија у демократском облику владавине. Таква влада је антимонархијска, антицрквена и антиаристократска. Држава има онолико права колико и моћи. Зарад опстанка, безбедности и сарадње, појединац предаје одређена права држави, али не и своје право на разумско расуђивање ствари. То спада у неотуђива права појединаца, тако да су они у стању да изражавају своја мишљења и ставове у погледу политике, државе, права. Међутим, ово никако не значи да смеју да крше право. Спровођење права и декрета не сме бити опструирано. Ово је граница до које се може ићи у остваривању личних права и слобода.

Док је Хобс предност дао монархији и појединачна права подредио друштву и држави, а уговором их укида, Спиноза се залагао за чување природних права. Она су за њега нетакнута. У својој 20. књизи *Теолошко-политичкој истраживању* истакао је да „истинска сврха државе треба да буде само слобода“ (Isto: 244–245). Степен остварења слобода појединаца је у зависности од снаге државе да се бори за опште добро. Што је држава налик Хобсовој, мање је слободе за појединце, а што је држава демократичнија, онда ће и степен слободе бити виши. Најбољи облик политичког режима је за Спинозу егалитарни демократски републиканизам.

Спиноза је у последњих пет глава свог Трактата изразио ставове који су представљали захтев нове грађанске класе за политичким слободама, а све то у борби против преживелог феудалног поретка. Спиноза није био за могућност револуционарног преврата у виду грађанске непослушности. Спинозина бојазан од бунтовничког немира лежи у чињеници да је у Холандији грађанска класа већ извршила револуцију. Оно чему је нова класа тежила, било је одржавање поретка. Изражавао је бојазан од свргавања демократске власти од стране цркве и опозиције. У том циљу је био спреман и да пређе на становиште аристократије, јер је био Холанђанин и заговорник аристократије Јан де Вита. Јан де Вит је био аристократа, али је владао на демократским начелима. Да би се оствариле грађанске слободе, неопходно је одвојити цркву од државе, док Спиноза није правио разлику између државе и друштва. Из наведеног се јасно види да је Спиноза заговорник демократског државног уређења. Индивидуална слобода добија превагу над свим осталим слободама: божјим или религијским, чиме се утире пут потоњем модерном западном индивидуализму. Држава има онолико вредност колико охрабрује слободу мишљења и изражавања. Тиме се боље разумеју природа и друштво, које је део природе. Овакав приступ у први план ставља учење, слободу уопште, а посебно слободу изражавања, па ће потоњим мислицима указати на то да друштво цене на основу тога до којег нивоа секуларизације је дошло. Овим се Спиноза директно супротставља Хобсу и његовом свођењу државе на то колико безбедности и стабилности је донела човеку. Код оваквог државног стања долази до конвергенције

између појединачних и колективних интереса људи и моћи суверена (државе). Јачина државе зависи од жеља грађана да се са њом идентификују, учествују у њој и подржавају је. Правну државу Спиноза тумачи реалистички, јер право доводи у контекст моћи. Ипак, Спиноза оставља мало простора и за независну слободу мисли и расуђивања, чиме ће представљати идејну претечу либерализма.

Да би се испоштовало Хобсово право на самоочување, Лок истиче да је неопходно да влада буде ограничена. Грађанско друштво или влада се остварују сагласношћу, а никако освајањем. Управо из овог разлога Лок осуђује апсолутну монархију и њену арбитарну моћ (Strauss 1953: 231). Што се уговора тиче, Лок допушта постојање само једног: уговора о савезништву који појединци међусобно склапају, јер се појединац потчињава друштву. Тако успостављена демократија је примарна демократија. Таква већина може бити преобразена у неки други облик владавине, па је друштвени уговор идентичан оном о потчињавању суверену или врховној власти, а не друштву. Ма где људи сместе врховну власт, они исту задржавају или мењају ради промене саме владе. Ово је право на револуцију, где се појединац супротставља друштву или влади уколико је угрожено његово право на самоочување (Isto: 233).

Држава се разликује од друштва, зато што друштво настаје природно и спонтано. Држава није творевина бога и представља користан инвентивни механизам, који може бити побољшан или деградиран. У природном стању човек очекује да ужива природна права, а у грађанском друштву жели да их ужива садржајније. С друге стране, држава је та која штити природна права. Човек који ужива своја права у природном стању треба да се сагласи са успостављањем владе. Природно право на слободу би, сходно Локу, значило да се човек не саглашава са ропством. Природна права су неотуђива и могу бити предата држави уз одређени услов: право на живот, слободу и својину не треба да буду предата држави.

Из напред наведеног следи да је друштво природна, а држава вештачка творевина. Пошто је друштво настало пре државе, онда његови чланови одлучују о томе каква ће и сама држава бити. Одвајање друштва од државе чини суштину либерализма. Људи не улазе у грађанско друштво да би мењали његову природу већ да би га подигли на виши ниво. Уколико би неко повукао ову сагласност, то га не би спречавало да поштује закон. Друштвени уговор је за Лока дупли процес: човек улази у друштвену заједницу не само да би очувао свој иметак, већ и да би га повећао. Људи су у стању да направе колективни споразум са својим владарима у природном стању. У случају да држава крши њихова природна права она постаје предмет критике и побуне против ње. Дакле, да би човек био члан одређеног колективитета, он треба да да експлицитну сагласност. Уколико је не да, он је странац у својој земљи и у обавези је да поштује законе.

Лок је заговорник виговске оријентације у британском парламенту, тако да легислативу ставља на прво место. Егзекутива и судство су супсидијарног карактера. Краљ је присутан у енглеском парламенту, али је шеф егзекутиве. Он има више овлашћења од осталих јер је део легислативе. Краљ има таква овлашћења да може да наступа и против права, како би осигурао безбедност народа – *salus populi suprema lex* (безбедност народа долази пре било чега другог). Овде је у питању тзв. резидуална власт коју врши шеф егзекутиве; ради се о брзом доношењу одлука за време ратова или елементарних непогода. Егзекутива и легислатива су одвојене власти, али за Лока представљају тзв. мешовиту власт, док је једино судска власт одвојена. Легитимна влада за Лока је она која штити природна права, а посебно право на својину. У САД-у би то била демократска република са политичким правима и правом гласа. Независно од тога што не разграничава легислативу од егзекутиве, Лок за најбољу владу сматра ограничену владу. Не изједначава је са слабом или јаком владом, али уколико влада штити живот, слободу и својину она је, по свој прилици, јака и бива све јача (McClelland 1996: 229).

Свака влада треба да буде нека врста консензуса оних који владају и оних над којима се влада. Лок ипак даје предност друштву над државом што чини човеково виђење владе, али и начин како влада третира своје грађане. Друштво је то које бира облик владавине и обликује јавно мњење.

ЗНАЧАЈ СПИНОЗИНЕ И ЛОКОВЕ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ

Поменути политички мислиоци су дали одређени допринос развоју либерално-демократске праксе. Суштина друштвеног уговора је у предавању свих природних права јединственом ауторитету; такав јединствени ауторитет је носилац суверенитета у апсолутном смислу. Он се успоставља добровољним уступањем индивидуалних права и пристајањем на поданичку послушност. Овакво стање је Дејвид Хелд објаснио на следећи начин: „Ако се појединци одрекну својих права преносећи их на неки јаки ауторитет који може да их присили да држе своја обећања и погодбе, онда је могуће обликовати делотворну и закониту приватну и јавну сферу, друштво и државу. У том је смислу битан уговор међу појединцима: друштвени уговор. Он се састоји у томе да појединци своје право на самоуправу предају једном јединственом ауторитету – који је тиме овлашћен да делује у њихово име – под условом да и сваки други појединац учини то исто. На основу тога долазимо до јединственог односа власти: однос суверена према поданику. Створена је јединствена политичка моћ, вршење суверене власти или суверенитет, употреба моћи од особе или тела које је успостављено као суверено“ (Held 1987: 48–51).

Пошто се на суверенову власт даје општи пристајак да он заступа народ, онда је у Хобсовој концепцији државе присутна антиципација репрезентативног модела власти. Либерални елементи су присутни у тражењу основа легитимности власти у пристајку и договору слободних јединки, тражењу најбољег уређења и уочавању разлике између јавне и приватне сфере. Међутим, Хобсова политика теорија има и нелибералне елементе, јер му је држава свемоћна и не оставља простор за постулирану аутономију у друштву. Најзад, либерално-протективни облик демократије је код Хобса изражен у заштитничкој улози државе онда када је појединац препуштен сам себи.

Основна Локова примедба упућена Хобсу састоји се у томе да је немогуће да људи који не верују себи, могу да верују свемоћном владару. Лок протективну демократију схвата не само као заштиту грађана од државе, већ као њихову заштиту од свемоћи државе. Противник је Хобсове велике државе како би се створили услови да власт штити слободу, живот и својину. Оно што му је заједничко са Хобсом јесте то што у центар своје анализе ставља питање облика легитимне власти и услова за остварење мира и слободе.

Оно у чему се суштински разликују јесте антрополошка димензија, јер је Хобс склон антрополошком песимизму (Held 1987: 51–55). Природно стање је стање савршене слободе, у коме људи располажу својим власништвом и личношћу у границама природног закона. Разум је тај који указује човеку да се понаша по законима природе. Код Лока имамо у рудиментарном облику и елементе модерне представничке власти: заштита права својине, народни суверенитет, владавина већине, подела власти, ограничење краљевске власти, парламентаризам. С друге стране, Лок није демократа у правом смислу речи јер му недостају неке важне компоненте представничке власти као што су: положај супарничких странака, страначка власт и постојање политичких слобода независно од класне, полне и религијске припадности – опште право гласа.

Влада која почива на сагласности део је ширег Локовог схватања о друштвеном уговору. Првобитни уговор, према коме, по Локу, појединци напуштају природно стање и у циљу очувања живота, слободе и иметка стварају грађанско друштво, заснива се на сагласности свих чланова једног друштва. Овде се ради о сагласности већине, без које није могуће створити грађанско друштво, конституисати владу и доносити одлуке. Заједница је услов стварања једног представничког тела које је резултат већине.

Поменута сагласност се, према Локу, тешко остварује услед различитих мишљења и супротности интереса. У том циљу Лок је истицао следеће: „За било које људе који су се из природног стања стопили у заједницу мора се претпоставити да су сву власт, нужну за циљеве због којих су се ујединили у друштво, предали већини, сем ако се изричито нису сагласили са неким бројем који је већи од већине“ (Lok 1978: 95–99). Међутим, уколико је једини

услов да влада почива на сагласности, поставља се питање шта се дешава уколико се већина не покорава влади? Овај проблем је Лок покушао да реши увођењем категорије прећутне сагласности. Постојање прећутне сагласности чини човека подаником саобразно законима неке владе (Lok 1978: 119). Прећутна сагласност постоји онде где нема изричите сагласности, мада је Лок био свестан противречности овог појма. Полазна претпоставка прећутне сагласности била би њен обавезујући карактер као изричита сагласност. Њена суштина би се састојала у јасноћи и интенцији, и да буде без последица за лице које је даје.

Спиноза је мало другачије објаснио улогу државе, јер је повезује са природним законима, који су у сагласности са природним правом. Основни природни закон је закон самоодржања, што ће касније прихватити и мислиоци теорије међународних односа (Арон). Чим појединац осигура свој опстанак и створи друштвено стање, он је у стању да своја права ужива. Природно стање је неутрално. Нема ни добра ни зла. Удруживање и пренос својих права на врховну власт је услов разумног коришћења својих права. Оно што смо поменули, а суштина је Спинозиног концепта друштвеног стања, природни закони у друштвеном стању не престају да важе. Степен и количина права појединца и државе зависе од количине моћи којом располажу, што је уистину, реалистичко гледиште. Пренос права на суверену власт не значи лишавање већ постојећих природних права.

Овакво схватање државе и друштвеног уговора ће бити предмет критике потоњих мислилаца, јер ће новој грађанској класи сметати превише јака улога државе. С друге стране, у Хобсовој политичкој филозофији има доста либералних елемената где држава поступа заштитнички. Циљ друштвеног уговора и смисао државне власти јесте заштита појединаца, у чему држава има неограничену власт. Лок се више залагао за развој парламентаризма и ограничење власти суверена. Кључ развоја истог је сагласност оних којима се влада. У својој Другој расправи о влади Лок јасно истиче да су сви, укључујући суверена, у обавези да поштују закон. Позивајући се на Хобса истицао је да творци права, суверен и извршиоци закона не улазе у грађанско друштво, јер нису његов део. Пошто сви не могу да уђу у владу, њу треба ограничити уговором. Исто треба учинити и са сувереном, што је за Хобса било незамисливо.

Значај Локове теорије друштвеног уговора произилази из чињенице да је његова теорија била вододелница борбе нове грађанске класе, за нови, грађански поредак. Дакле, у оној мери у којој је Макијавелијев политички реализам означавао раскид са средњовековном идеологијом, у тој мери је Локова теорија представљала оруђе борбе нове класе за развој политичких права грађанства. Надаље, Локова теорија природног права била је извор дивљења француског просветитељства, јер је дивљење према енглеској влади било темељ француског либерализма.

Спиноза јесте био за јаку и централизовану државу, али ни у ком случају није био за то да држава ограничава права појединца, што је у духу његове републиканске идеологије. Имаће велики утицај на Пуфендорфа и Гроцију-са и њихов концепт мирног решавања спорова у међународним односима.

ЛИТЕРАТУРА

- Held 1987: David Held. *Models of Democracy*. (4th ed.). Oxford: Polity Press.
- Hobbes 1983: Thomas Hobbes. *Leviathan*. London: J. M. Dent and Sons.
- Lok 1078: Džon Lok. *Dve rasprave o vladi*. Knj. II. Beograd: Mladost.
- McLelland 1996: John McLelland. *History of Western Political Thought*. London and New York: Routledge.
- Piirimäe 2006: Partel Piirimäe. "The Explanation of Conflict in Hobbes' Leviathan". Cambridge, St. John's College, *Trames*, No 10 (2006), 3–21.
- Словић 2010: Срђан Словић. „Традиционални концепт односа између силе, моћи и националног интереса у међународним односима“. *Политичка ревија*, бр. 3 (2010), 103–126.
- Spinoza 1957: Baruh Spinoza. *Teološko-politički traktat*. Prev. Branko Gavella. Beograd: Kultura.
- Spinoza 2007: Baruh Spinoza. *Theological-Political Treatise*. Edited by Jonathan Israel. Princeton. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strauss 1953: Leo Strauss. *Natural Rights and History*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Vujadinović Milinković 1996: Dragica Vujadinović Milinković. *Političke pravne teorije*. Beograd: Pravni fakultet.

Srdjan Ž. SLOVIĆ

SPINOZA'S, AND LOCKE'S THEORY OF SOCIAL CONTRACT

SUMMARY

Spinoza puts at the first place the realisation of personal freedom, and individual's happiness, which can be achieved only in social state after the agreement between individual, and community. That state is based on reason, and natural right remains untouchable, and unalienable. There is no difference between natural law, and natural right. There is as much of right as the power of individual, and state is. He did not want to discover something timeless, and out of space but to indicate to basic principles which were derived from human nature.

Locke wished to separate society from the state since society appeared before the state, and its members decided what the government would be like. The government is based on the consent of the subordinated ones. The state of nature is the one of freedom in which people have got the right to work, and property. All mentioned will be guaranteed by the state with restricted government. Locke attacked absolute monarchy calling for limited constitutional parliamentary government, which favoured the rule of law as preliminary condition for liberalism.

He was in favour for protective democracy where the state protects citizens, and the citizens are protected from the state's power as well. Differently from Hobbes, Locke is anthropological optimist. Locke is liberalist and optimist since he, based on the protective democracy, maintains the democracy is not only the protector of people but it protects them from the absolute power of the state. People are free in the state of nature, and in the limits of natural laws. Thanks to reason, the men behave in accordance with the laws of the nature.

Key words: Hobbes, Locke, Spinoza, social contract, state of nature, freedom, government, consent.